

Хазарин

Леонід Мосендз

Шинкар розставив перед нами склянки й знов став за свій пульт. Ми мовчки вихилили до половини, і чергові збори були відчинені. Слово належало голові. Він часом затримував його собі на цілий вечір. Це не вадило.

Але Давид мовчав. Він замислено глядів до стойки, за якою в яскравім світлі двох газових ламп стояв молодий шинкар-жид. Давид дивився на нього, крізь нього, понад нього й вигравав пальцями марша по столі. Ми в очікуванні мовчали. Коли Давид замислювався — варто було почекати. Марш досяг найбуйнішого темпа, раптово урвався, а Давид потиху засміявся сам до себе:

— Ох, яку величезну історичну хибу зробив наш Володимир, що не прийняв од хазарів жидівської віри! Ах, яку ж хибу!

Давид вболіваюче похитав головою. Ніби справді його аж до болю торкнула ця жахлива історична хиба. До його парадоксів ми зникли, але подібного ніхто не чекав. Хтось ніяково засміявся.

— Не смійтеся, панове! Це — найчистіша правда. Якби чубаті русичі прийняли тоді каганових рабинів за вчителів віри й пожидовилися, то їхні нащадки не були б таким народом-квашою, як тепер. Що ви на це скажете?

— А ти ж, Давиде, пам'ятаєш, чому, кажуть, Володимир не схотів каганових рабинів?...

— Знаю! Боявся, щоб і його русичів не розвіяв колись потужний Єгова по світі так, як і жидів. Було, мабуть, чого боятися. А на вигнанні треба завжди бути в борні, на сторожі, на чатах. Щоб не занепасти духом. Головне духом. Треба борикатися, щоб витривати й перемогти. Так роблять жиди, а з їхнього борикання росте їхня світова потуга. Крутять світом, як циган сонцем. Бо їхня віра ніколи не була для них джерелом компромісів із своїми засадами, як для хитрих греків їхнє візантійське крутіство.

— Так, значить, з них були б тепер жиди! Перспектива, панове... — обіззався таки хтось з нас із зле замаскованою іронією.

— Що з них було б — не знаю. Я не пророк,— відрубав Давид. — Але чого не було б — уявляю собі. Перспектива не страшна. Не було б з них тієї літеплої саламахи, що нерухомо засіла найчудовіший у світі кусень землі. Засіла, сидить і... киптяву в світове життя пускає. І гинути не хоче, і палати не може. Бо своєї правди не шукає, а з багатьох правд чужих хоче собі, так би мовити, мелянж[2]) якийсь універсальний приправити. Щоб його без труда й бруду на віки-вічні лагідненько споживати, нікого не ображати, всім люб'язні й добрі...

Ось чого б з русичевих нащадків не було! Були б може в розсіянні! Як ось жиди! Але ж усе, завжди, всюди, при всіх обставинах почували б себе членами одного тіла, споєними однією волею, одним наказом, однією обіцянкою й єдиною ціллю. Для неї працювали б при всіх умовах, не цураючись жадних засобів. Хоч би прямували до неї

різними шляхами, але доходили б лише до неї й до жадної іншої... На вигнанні! Хай! Але краще бути вигнанцем, притулитися десь на землі чужій, ніж приймаком на своїй.

— І все те ота "грецька" віра наробила? — не втихомирювався завзятий опонент. — Аджеж не лише русичі прийняли її від льстивих греків...

— Звичайно, не одна лише віра. Але вона найкраще запасувала хитрій душі русича. До вогню додала олії... Та що там багато хвильозохувати! (Ми знали: Давид ненавидів "хвильозохвию"). На ці думки навів мене наш шинкар. Лише, панове, не гавте на нього. Хай не здогадується... Так, так. Оцей молодий... буду його знати — хазарин. Тож вам, панове, до моїх тверджень ілюстрація... Було це в дев'ятнадцятих році...

— Звичайно, — знов вирвалось у когось.

— Що, звичайно? — наївився Давид.

— Усе, що лише ви оповідаєте, все сталося в дев'ятнадцятих році...

Давид сперся обома руками об стіл, напівпідвівся, мов збираючись устати (звір пружиться до скоку). Очі його блиснули.

— Так! Усе, що я тут оповідав, оповідаю й оповідатиму, — все сталося в дев'ятнадцятих. У тім єдинім році, що з "шатких" черкаських душ креснув козацьку іскру. Закороткий лише був. І якщо з тими Івасями-телесами й далі що станеться — шляхетного, величавого, мужнього й нехиткого — все те матиме свій взір і початок у дев'ятнадцятих році. І жадна іронія тут не сміє мати місця! Хто ще проти?...

Проти вже не був ніхто. І, пересунувши по нас очима, Давид знов сів.

— Це було таки в дев'ятнадцятих, весною. Пам'ятаєте тодішній травень? Гарячий, пустельносуховійний! З кривавими заходами й шарлятними сходами? До пари добі!...

Був я тоді в однім містечку над Богом. Працював у ревкомі. Тоді всі десь потрохи працювали. Безробітних не було. Мали й по кілька різних посад. І всі головні, Так більшість з вас сама це добре знає! Ні?

Один мій найголовніший фах був помічник волосного воєнкома[3]). Другий — культурна праця на селі. Заклався у нас там такий аматорський гурток, драматичний. У нім я режисерував. Ставили ми найбільше драми з сучасного життя. Самі були і авторами, і акторами. Обходилися без афіш і без суфлера. Виступали завжди під псевдонімами. Грали ж без помилок і з насолодою. Посмію похвалитися, що ролі свої завжди знали чудово. А до талановитих акторів і публіка ставилася прихильно.

Реквізитами були забезпечені дуже добре. Та й реквізити наші були не складні. Обрізани, нагани, ручні гранати, кулемети. А в хащах над Богом стояли дві добре висмаровані лоєм гармати. На жаль, ми їх ані разу не вжили.

Були ми, повторюю, аматори. Але в стрілянні й киданні ручних гранат усі фахівці. Та хто ж тоді не вмів поводитися з таким знаряддям? Але найбільшою пошаною втішались наші аматори-кулеметчики. Було серед них з пару справжніх майстрів свого фаху. Ініціали Шварцльозом — ця австрійська система кулемета була тоді дуже популярна — на московських спинах виписували. Ось які то були аматори!

Моя воєнкомська праця ніколи не була на перешкоді нашій драматичній діяльності. Навпаки! Саме завдяки їй міг я зручно режисерувати наші вистави, посилаючи трупу

туди, де за нею найбільше тужили. І коли я з обов'язку служби читав повітові справоздання про чинність різних драматичних гуртків, то через те знав, як найліпше координувати з ними нашу власну працю.

Воєнком мій був лише дрянтячко. Навіть не заслуговував на дрянтя. Бувший піхотний капітан, москаль. Не зважаючи на свої сорок п'ять років і світову війну, він так був і засох на капітанстві. Може, це його штовхнуло на воєнкомство. Рудовато-миршавий, він трусився при кожному стрілі в околиці і тремтів уже при читанні звітів по боротьбі з повстанцями. Іноді я, вдаючи жах і треміт, оповідав йому про повстанчі практики над усілякими "комами". А він зеленів і хапався за живіт, заатакований медвежою хворобою... Самі знаєте, що то були практики не для слабких нервів.

А проте жили ми тихо. На своє містечко й ближчі околиці драматичної діяльності не поширювали. Хоч об'єктів було й багато. Але мати в воєнкомі своє "вухо й око" щастило не кожному аматорському гуртку. Шкода було позбутися мене внаслідок прямої акції поблизу.

І коли довкола проходили із своїми трупами мої колеги, різні Гуляйноси, Дерихмари, Нездійминоги й Ломихребти, то до нашого району ніхто з них не відважувався. Хоч часом просто благали пустити бодай на одну виставу. Бо пописати ініціалами було кого й було за що...

А так, завдяки цій штучній тиші наша волость придбала не абияку революційну славу. Ми— і опора нового ладу, і оздоба трудящих мас, і гордість революції... На нас можна і покластися, і спертися... і на голову нам сісти... Читаючи таке, надувався мій воєнком як індик і його рудоватий їжачок задирчисто трусився.

Але така блискуча революційна репутація мала й свою тіневу сторону. Дуже вже почали вчащати до нас всілякі червоні достойники. Були це найчастіше з роду "єрусалимських козаків", як ми тоді називали це плем'я. Пописуватися близько від міста, та ще в центрі революційних якостей— в нашому містечку, було їм значно безпечніше, ніж у дальших районах.

Отож раз такого гарячого, вже в вісім годин ранку розпеченого, травневого дня, я побачив перед волосним будинком елегантний повіз. Що ним приїхав черговий "оратель"[4]) не лишалося й найменшого сумніву. І то велика шишка. Бо ж звичайні орательні їздили на селянських підводах. А це — майже новий віденський екіпаж, колеса на гумах, добрі коні. Плакала якась економія! Кілька аж по зуби озброєних верховців сиділо в тіні акацій, тримаючи за повіді своїх коней. Конвой! Рішучо це було велике цабе!...

Я ввійшов до будинку. Урядування ще не починалося. Революція точности не потребувала. Але за столом воєнкома сидів, спершись ліктями об стіл, в шапці набакир, нахабного вигляду "єрусалимський козак,". Я його зараз же пізнав. Це був сам грізний Борис Брунс, голова надзвичайної, трам-тарарамської — дуже довга назва — комісії.

Ну, не був то власне ані Брунс, ані Борис. Просто якийсь Борух з повітового міста, перебраний до революційного псевдоніму. Точили на нього зуби всі гуртки в околиці. За його зловне презирство до нас, за його підлу жорстокість при переведенні

революційних наказів. За його погорду до всього, від чого лише тхнуло нашим минулим, а ще більше нашим майбутнім. Був це кат, на околицю найславніший. Знали ми його добре, але не могли на жаден спосіб дістати його шкіру. Він сидів у повітовому місті, нікуди не рухався й завжди мав біля себе охорону.

По зовнішності був це гарний тип своєї раси. Ось подивіться на нашого хазарина. Але непомітно...

Справді, молодий шинкар був вибраний взірець семітського типу. Блискуче волосся, чорне, кучеряве, до-синя. Ніжна, преніжна шкіра лиць з майже немужеськими рум'янцями на них. Очі, як олива: блискучі й масні. І свіжа синява добре виголеного підборіддя. Постать міцна й поставна.

— Цілком, панове. Викапаний Брунс. Я так ось задивився був спочатку на нього, приторочив йому довгу, струмистими кільцями завиту бороду, настромив високу шапку, припняв шкіряну запаску, дав у руки бича. І побачив перед собою семітського бога. Не Єгову. Лише одного з його слуг, що гонять бичем слухняні отари народів під п'яту свого пана.

Отак, як цей хазарин, виглядав і Брунс. Він почав сухо, але досить чемно. Що наша волость, мовляв, на найліпшій революційній рахунку, найкращий виконавець революційної лінії, але... дуже відстала в боротьбі з релігійними забобонами. Він, Брунс, узяв цю справу до своїх рук і хоче влаштувати в нас антирелігійний мітинг. Де це можна зробити?

Не встиг ще я й відповісти, як з порогу почувся капризний, картавий жіночий голос: "О, Борисе! Надворі так гаряче! Я не можу вже витримати! Мені млосно!" Безсило спершись об одвірок, стояла в дверях молода Брунсова суплеменниця.

— Моя спірробітниця, товариш Рея,— показав на неї Брунс і, підхопивши її під лікоть, вивів знову на ґанок. Там вони щось хвилинку герготіли, і Брунс сам повернувся до покою.

— Отож, товаришу, я хочу тут влаштувати мітинг. І вже знаю, де. Властиво, це мені товариш Рея порадила. Ми його влаштуємо в костелі!... Блискуча ідея! Правда ж? У самому гнізді контрреволюції й забобону. Костел тут великий, у нім прохолода. Я, бачите, нічого не мав би й проти церкви. Але в костелі є де сісти, а в церкві треба стояти. Отже я на ревкома чекати не буду, а ви вже самі подбайте, щоб на відполудне він усе приготував... Маєте оркестру?...

Панове! Помножте масний вираз пики цього хазарина на нахабну зухвалість його революційного тону, і ви зрозумієте мої почування. Але того дня не було, на щастя, часу на почуття. Я навіть не встиг і відповісти, бо прийшов сам ревком і залебедив перед Брунсом, як побите цуценя. Само собою... звичайно!... Та якже! Та ж релігія, звісно, опіум!... Він накаже зараз же відчинити костел. Ксьондз? Нема його... сидить у Чека... ключі в органіста... Хе-хе-хе... в костелі мітинг!...

— Так, добре, — погірдливо перервав його вірнопідданче белькотання Брунс. — На четверту годину сповістіть населення містечка. А тепер покажіть мені квартиру. Я мушу відпочити, щоб після мітингу ще виїхати до Березного.

Це було сусіднє містечко.

Ревком схопив шапку й стрімголов полетів за Брунсом і Реєю, що, взявшись під руки, ішли геть.

Конвой заметушився, достойники сіли до повозу, ревком виліз на козла поруч фірмана. Усе посунуло до цукровару, де таке червоне панство мало завжди пристановище.

По Брунсовім від'їзді мені стало ясно, що треба вибирати: або военкомство, або драматична діяльність. Випустити від нас Брунса було б, панове, просто драматичним злочином. Ні?... Я не вагався... А за дві години, в stodolі одного з наших аматорів скликав надзвичайні збори нашого гуртка. Ми сиділи собі на околотях, пихкали бакуном і умовлялися,

Березне лежить на другім боці Богу й сполучення з нашим боком мало поромом. Але при поглиблюванні революції пором заглибився в дно річки, і від нас до Березного треба було з десять верст об'їжджати на другий пором. Але був ще залізничний міст. Отож моїм завданням було намовити Брунса переїхати через Бог для скорочення дороги по цьому мості. Правда, через нього їздити заборонено. Але хіба тепер такі часи, що може бути якась заборона? А справа в тім, що за мостом уся його виправа опиниться в глибокій зарізі залізниці, між скелястими стінами. А зверху будемо чатувати ми. Одним кулеметом по повозі, другим і рушницями по ескорті. Головне, щоб ніхто не спався. Але, якби Брунс через міст не поїхав,— мав цю справу перебрати сусідній гурток аматорів. Було б шкода пустити його назад до повітового міста.

У чотири години костел був повен. Але до лавок не хотів ніхто. У них, шапки набакир, рушниці сторчма між колінами, сиділи лише Брунсові конвоїри, чадили цигарками й демонстраційно плювали вправо й уліво. Перед ними стояв Брунс, поруч Рея й погіршливо розглядалися на всі боки.

Ну, мітинг' описувати не варто. Ви пам'ятаєте. Саламаха з Леніна, Маркса, природничих наук, глузування й неуцтво. А з усього так і порскала одвічна погорда й ненависть ораторової раси до всього, що не належало до його душі, його віри, традиції. Брунс стояв на проповідниці, вроджений демагог, говорив влучно й запально, завзято, вживаючи не лише голосу, але й жестикуляції. Та розібрати не можна було майже нічого. Суворі готика храму, як створена для повільно-роздільної рецитації, торощила могутнім резонансом подлі хазарські вигуки й шпурляла назад слухачам непотрібні акустичні відпадки...

Нарешті все було скінчено. Оркестра "зашпилила" інтернаціонал, усі рушили надвір. Жадного піднесення не виявлялося. Навіть обов'язкових тоді вигуків "правильно" не було чути ані разу. "Митюжок" не повівся.

Брунс лютував. Він накинувся з докорами на мене, чому я не попередив його про погану акустику костела. На його думку, все зіпсувала лише акустика. Він заходився від злоти, лаявся і порскав на мене навіженою слиною. Рея притулилася до нього й погіршливо оглядала мене. Я ж слухав його цілком спокійно. Для мене це вже були трупи. А хіба з мертвяками дискутують? Чи на них ображаються? Та нарешті він

заспокоївся й перейшов до дальшої програми. На мою радість, він сам висунув пропозицію перебратися за Бог по залізничному мості. Хтось з конвою подав йому цю думку. Я, само собою, підтримував цю блискучу пораду, дав потрібні висвітлення, і нарешті ми розійшлися ніби в доброму вже гуморі.

А біля восьмої години вечора, лежачи в хащах дикої оливи над кручою, я розглядав у бінокль, як виправа в'їхала на міст. Угорі ще було ясно, але долі, під крутим берегом Богу, вже був густий присмерк. Кіннотчики й фірман обережно вели коней по нещільному помості залізничного мосту. Повіз хитався, коні пручалися й стригли вухами. Мені їх було шкода, лише їх. Я даремно намагався відшукати між людьми Брунса й Рею; їх не було видно ані в повозі, що мав цілком піднесений шкіряний дах.

За мостом усі зараз же в'їхали в заріз. Треба було їм проїхати з чверть верстви попід скелями, повз залізницю, щоб вибратися до переїзду, а там і на дорогу. Ми дали їм часу досягти середини...

А тоді загавкали Шварцльози, закоцали сальви. Усе не тривало й мінути. З коней, людей і зброї створилася купа якоїсь півживої мішанини. Але швидко опала. Ніхто з них, мабуть, навіть і не усвідомив собі, звідки прийшов напад... Ми притьмом збігли вниз. Я кинувся до повозу, щоб забрати гроші й папери. Фірман ще хрипів під кіньми, але під шкіряним дахом було все тихо. Лише дно повозу виблискувало мокрим...

Хлопці витягли їх за ноги. Обое, Брунс і Рея, були майже переполовинені струмком куль. Але голови були цілі. А над чолом у Брунса ще міцно трималася добре прикріплена скринька закону. Викручена до голови волохата рука, була оплетена ритуальним ремінцем... Хазарин, що так підло й жорстоко нищив релігію гоїв, мав для себе іншу засаду й інше її переведення...

Давид кінчав оповідання поволі, немов викарбовуючи кожне слово... В заїзді стало тихо. Ми несвідомо гляділи на шинкаря. А він стояв за своїм пультом і глядів замислено на нас, крізь нас, понад нас.